

AZ 1588. ÉVI UKRÁN HOMILIÁRIUMRÓL

Kocsis Mihály

Az Országos Széchényi Könyvtár Fol. Eccl. Slav. 9 jelzetű kézirata egy 1588-ból származó ukrán homiliárium. Ez az elnevezés a könyvtár Inventáriumából ered, ahol a következőket olvashatjuk: Homiliarium, sive collectio sermonum ad sancta evangelia scriptorum. Ms. redact. ruthen. a. 1588 (v. f. 4b) in Polonia scriptum – f. 224. Az ukrán nyelvtudomány az 1588. évi homiliáriumot Szkotarszkei tanító evangélium (a továbbiakban: SZTE) néven ismeri.¹

Az SZTE – nevének megfelelően – állandó és mozgó egyházi ünnepeken felolvasásra szánt evangéliumi részleteket és hozzájuk kapcsolódó magyarázatokat (prédikációkat) tartalmaz. A 224 levélből álló kézirat nem teljes: az eleje és a vége elveszett, sőt, a megmaradt kéziratból is hiányoznak levelek.

Az SZTE keletkezésének idejét a 4. levél hátoldalán olvashatjuk. A datálást a papíron található vízjelek is megerősítik; használatuk 1588 és 1592 között ismert: az egyik O.Ja. Macjuk könyvében a 272-es, a másik pedig E. Laucevičius katalógusában a 2686-os sorszám alatt szerepel.²

A kódexről eddig nem sok publikáció jelent meg.³ A kutatási eredmények részletezésétől itt most eltekintünk, mivel az SZTE-vel kapcsolatos eddigi publikációkat (és a most születő újabb tanulmányokat) külön kötetben szeretnénk közreadni. Ezért most a fenti műveknek csak a legfontosabb következtetéseit soroljuk fel.

Az SZTE-ben az alábbi evangéliumi részleteket olvashatjuk:

Kezdőlevél	Részlet
5a	Lukács 18, 10–14.
9b	Lukács 15, 11–32.
16b	Máté 25, 31–46.
21b	Máté 6, 14–21.
25a	János 1, 43–51.

29a	Márk 2, 1-12.
34a	Márk 8, 34 - 9, 1.
39a	Márk 9, 17-31.
43a	Márk 10, 32-45.
47a	János 11, 1-45.
50b	János 12, 1-18.
55a	János 1, 1-17.
59a	János 1, 19-28.
62b	János 20, 19-31.
66b	Márk 15, 43-46; 16, 1-8.
71b	János 5, 1-15.
75a	János 4, 5-42.
80a	János 9, 1-38.
83b	Lukács 24, 36-53.
88a	János 17, 1-13.
92a	János 7, 37-52; 8, 12.
96a	Máté 10, 32-33, 37-38; 19, 27-30.
100b	Máté 6, 22-33.
105a	Máté 8, 5-13.
108a	Máté 8, 28 - 9, 1.
110b	Máté 9, 1-8.
113b	Máté 9, 27-35.
117a	Máté 14, 14-22.
119b	Máté 14, 22-34.
124a	Máté 17, 14-23.
127b	Máté 18, 23-35.
131b	Máté 19, 16-26.
135a	Máté 21, 33-42.
139a	Máté 22, 1-14.
143a	Máté 22, 35-46.
146b	Máté 25, 14-30.
149b	Máté 15, 21-28.
153a	Lukács 5, 1-11.
156a	Lukács 6, 31-36.

159a	Lukács 7, 11–16.
161b	Lukács 8, 5–15.
166b	Lukács 16, 19–31.
170a	Lukács 8, 26–39.
174a	Lukács 8, 41–56.
177b	Lukács 10, 25–37.
182a	Lukács 12, 16–21.
185b	Lukács 13, 10–17.
189b	Lukács 14, 16–24.
194b	Lukács 17, 12–19.
197b	Lukács 18, 18–27.
201b	Lukács 18, 35–43.
204b	Lukács 19, 1–10.
207a	János 3, 13–17.
210b	Márk 8, 34 – 9, 1.
215b	Lukács 14, 16–24.
220b	Máté 1, 1–17.
223b	Máté 2, 13–18.
224b	Márk 1, 1–7.

Az SZTE kalligrafikus félunciális írással készült. Az egész szöveget egyetlen ember írta. Néhány kivételtől eltekintve minden oldal 27 sorból áll.

A helyesírási sajátosságok – amint az a XVI. századi egyházi szláv kéziratok esetében általános – déli szláv hatásról tanúskodnak:

– A másoló mindkét juszt használja, melyek néha keverednek: *о* *десноуа* 19b, *крт ѡноуа* 34b, *кѣ атроеѣ* 177a stb.

– Néhány kivételtől (mint pl. *ѣѣ*) eltekintve a szó végén mindig *ѣ* jelet találunk: *петръ* 2b, *аѣѣ* 2b, *чѣѣ* 2b stb.

– Az ósszláv **tʲrt*, **tʲlt*, **tʲrt*, **tʲlt* hangkapcsolat helyén főként *ръ*, *лъ* betűkapcsolatokat látunk: *моръ тво* 1a, *скръѣѣ* 1b, *длъго* 28a stb.

– Elterjedt a görög betűk használata.

A szöveg hangtani és alaktani vonásai arra utalnak, hogy a kézirat ukrán nyelvterületen keletkezett:

- Új zárt szótagban az etimológiai *o* és *e* helyén olvasható betűk az eredeti hangok nyúlását mutatják: **вєсѣла** 15a, **покоуи** 63a, **їдна** 211a stb.

- A jaty helyén gyakran **и** és **ї** látható, következésképpen *e* hang ejtése az *i*-hez közeli volt: **їсти** 23a, **їхати** 53a, **кєи не** 166a stb.

- Etimológiai szempontból az **и** és **ы** betűk keverednek, ami az egykori *i* és *y* hangok egybeolvadását bizonyítja: **постытєса** 21b, **тисаща** 125b stb. (A kéziratban **к+и** elemekből álló jery nyomtatási képe cikünkben **ы**.)

- A valamikori szókezdő *i*-t írásban sokszor nem látjuk, vagyis kiesett: **маємо** 2b, **з братїи** 17a, **грьы** (Apl) 168a stb.

- Mássalhangzó előtt a *w*-t gyakran **оу**, az *u* hangot pedig **к** betű jelöli, azaz a két hang váltakozott: **оу словѣ** 2b, **оудовици** 68a, **оуѣ** (Aplm) 78a; **навчатиса** 3a, **втаєно** 19a, **вмѣли** 59a stb.

- Az ősszláv **trьt*, **ilьt*, **trьt*, **ilьt* hangkapcsolatok helyén néhány esetben **рѣ**, **лѣ** írásmódot találunk, szonorikus mássalhangzók után tehát "óorosz" vagy "ukrán" *y* hangozhatott: **крькѣвого** 120b, **трѣвала** 155a, **дрѣжачи** 174b stb.

- Bizonyos grammatikai kategóriák kivételével a redukáltak helyén *j* előtt elsősorban **ы**, **ї**, **и** betűk fordulnak elő; ez a tény *e* hangoknak az ukrán nyelvre jellemző folytatását tanúsítja: **шїи** 10a, **оумѣи** 22a, **пїи** 182b stb.

- Az elsődlegesen lágy mássalhangzók után **є** betű helyett **о**-t olvashatunk, vagyis *e* > *o* változás történt: **чюго** 7b, **прїшо** 10b, **жоноу** 73b stb.

- A szövegben – az említettekén kívül – még számos figyelemre méltó szóalakot találunk: **кїрица** 78b; **котрѣи** 52a és másutt; előljárószóként **к** 10a és **кѣ** 5b és másutt; stb.

- A hímnemű főnevek végződése egyes szám részeshatározós esetben gyakran **-єви**, **-єви**, **-ѡви**: **народови** 11a, **оучителеви** 144a, **моуцевѡви** 222b stb.

- A hím- és semlegesnemű főnevek egyes szám helyhatározós esetében gyakran az (')*u* hangot jelölő -*ou*, -*u*, -*s*, -*h* vagy -*o* betű fordul elő: **в грѣху** 40b, **ω...κεληχη** 45b, **ου ποκοю** 171b stb.

- Az egykori *-*ije* végű neutrumok egyes szám alany- és tárgyese-tű végződése sokszor -**а** (kiejtésben: -'a). A végződés előtt a mássalhang-zó kettőzése nem figyelhető meg: **сложана** 3a, **спѣвана** 7b, **написана** 27a stb.

- A másoló a megszólító formát következetesen használja: **сложо** 35b, **братіе** 65b, **дѣвце** 174b stb.

- A szövegben nem ritkák az alábbi formák: **тобѣ**, **собѣ** (rész-es és helyhatározós esetben lévő névmások), **ни**, **ними** (egyes és többes számú, eszközhatározós esetű névmások – előljárószó nélkül), **на** ^а **кн**, **тѣ**, **тѣми**, **тѣ** (névmások), **дво**, **дво**, **двома** (számnevek), a részeshatározós eset hatására -**омоу** végződéssel álló egyes számú, helyhatározós esetű névmások, mint pl. **другомоу** 1a stb.

- A jelen idejű, egyes szám második és harmadik személyű igealakok összevontak: **мешкашь** 33b, **збрашь** 104b, **сложат** 164b stb.

- A jelen idejű, egyes szám harmadik személyű, valamint többes szám első személyű igealakok végződése rendre -**е**, illetve -**мо** és -**мы**: **може** 2b, **боуде** 15a, **доставает** 152a; **вѣмы** 21a, **идемо** 43a, **хочемо** 43a stb.

- A múlt időben **коли мо видѣли** típusú összetételek fordulnak elő, melyekben az egykori segédige maradványa enklitikus alak.

- Gyakori a régmúlt idejű alak, mely a feltételes mód képzésében is részt vesz.

- Az összetett jövő idejű formák képzése az (н)матн ige segítségével történik.

- A felszólító módban a **нехати** módosítószót találjuk.

A felsorolt hangtani és alaktani vonások összességükben az ukrán nyelvet, pontosabban: a délnyugati dialektus nyugati részét jellemzik. Ennek alapján mind a másoló nyelvjárása, mind a kézirat keletkezésének helyén beszélt nyelvjárás e területhez köthető.⁴

- ¹A szerző köszönetét fejezi ki Vasil Nimčuknak, az Ukrán Tudományos Akadémia osztályvezetőjének, akitől a kutatás során sok segítséget kapott. Itt jegyezzük meg azt is, hogy a jelen közlés alapjául szolgáló előadás a konferencián ukrán nyelven hangzott el, azonban a *Скотарське учительне євангеліє – український гоміліар 1588 року* (Szombathely, 1997) c. könyv bevezető fejezeteként (19–26. oldal) időközben megjelent. Ezért döntöttünk a magyar nyelven történő publikálás mellett.
- ²О.Я. Мацюк: Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.). Київ, 1974; E. Laucevičius: Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.: Atlasas. Vilnius, 1967.
- ³Е. Сабов: Христоматія церковнославянських и угоруськихъ литературныхъ памятниквъ... Унгвар [Ужгород], 1893. 2; Біленький [Г. Стрипський]: Старша руська письменность на Угорщині. Унгвар [Ужгород], 1907. 3; Hodinka A.: Ruszin–magyar igetár – Годинка А.: Русинсько–мадярський словарь глаголув [1922 p.]. Nyíregyháza, 1991. 5. A fenti említéseken kívül e sorok szerzőjétől: Украинский гоміліарій 1588 года. I. Предварительные сведения. *Dissertationes Slavicae. Sectio Linguistica XV.* Szeged, 1982. 141–146; К истории церковнославянского языка на Украине. *Dissertationes Slavicae. Sectio Linguistica XXI.* Szeged, 1990. 333–338; К графико-орфографическому анализу церковнославянских рукописей. *Dissertationes Slavicae. Sectio Linguistica XXII.* Szeged, 1991. 137–146; Описанне Українського гоміліарія 1588 года. Другий міжнародний конгрес українців. Доповіді і повідомлення. Мовознавство. Львів, 1993. 26–28. A konferencia óta a kódex szövegét kiadtuk: *Скотарське...* (1. fenn). A kiadáshoz írt előszóban (5–17. oldal) Vasil Nimčuk fontos megjegyzéseket fűz az SZTE nyelvi sajátosságaihoz.
- ⁴Vasil Nimčuk szerint a másoló galíciai volt, a kézirat pedig Kárpátalján keletkezett (1. *Скотарське...* 10.).